

A SZÁMÍTÓGÉP, AZ ELEKTRONIKUS KOMMUNIKÁCIÓ ÉS AZ INTERNET HATÁSA

PRÓSZÉKY GÁBOR

1. BEVEZETÉS

Ebben a fejezetben az alábbi fő kérdésköröket próbáljuk meg körbejárni, illetve ahol nem tudjuk ezt megtenni, ott megpróbáljuk megkeresni, hogy mi kellene ahhoz, hogy többet tudjunk a probléma jellegéről. Tehát a kérdések:

- (1) Változott-e a magyar nyelv rendszere a számítógép és az elektronikus kommunikáció hatására, és ha igen, hogyan, miben?
- (2) Hogyan változott a magyar nyelvközösség belső kommunikációs kultúrája a számítógép és az elektronikus kommunikáció hatására?
- (3) Hogyan változott a magyar nyelvközösség kommunikációs kultúrája interkulturális tekintetben („kifelé”) a számítógép és az elektronikus kommunikáció hatására?

Természetesen minden változás vizsgálatánál meg kell különböztetnünk a beszélt és az írott nyelvre kifejtett hatásokat, de a számítógépes kultúra esetében lényegesen erősebb az írott nyelvre való hatás. Léteznek beszédtechnológián alapuló számítógépes rendszerek is, de ezek (eddig még) nemigen voltak hatással a magyar nyelvre. Elképzelhető, hogy ez a jövőben változik, ám ha a következőkben azt írjuk, hogy „magyar nyelv”, akkor a magyar nyelv írott változataira gondolunk.

2. VÁLTOZOTT-E A MAGYAR NYELV RENDSZERE A SZÁMÍTÓGÉP ÉS AZ ELEKTRONIKUS KOMMUNIKÁCIÓ HATÁSÁRA, ÉS HA IGEN, HOGYAN, MIBEN?

A 20. század utolsó negyedében kialakuló számítógépes kultúra és főként az elektronikus kommunikáció elterjedése minden emberi nyelvre, így a magyar nyelvre is komoly hatást gyakorolt. Ez – mint a bevezetőben említettük – elsősorban az írásbeliségre igaz, egészen pontosan az írott szövegekben tükröződő nyelvi jelenségekre. Azt meglehetősen nehéz vizsgálni, hogy a magyar nyelv egésze mint rendszer változott-e az elmúlt egy-két évtizedben, hiszen egy ilyen kutatás mindenki számára

biztosan elérhető alapanyaga, ami egyben objektív mérésekre is lehetőséget ad, az elsősorban az interneten megjelenő szövegek világa. Ez a szövegvilág viszont egyszerűen tartalmát, másrészt stílusregiszterét tekintve nem tekinthető reprezentatívnak a magyar nyelv egészére nézve. Kérdés az is, hogy ha meg is változott az utóbbi évtizedekben a magyar nyelv szerkezete, akkor melyek azok a változások, amiket valóban a számítógép és az elektronikus kommunikáció megjelenése okozott.

Mindezek előre vetítése után célszerűnek tűnik végigvenni az írott szövegek tanúsága alapján felismerhető különböző hatások természetét, melyek segítségével közelebb juthatunk – akár a nyelv egészére is értelmezhető – válaszhoz. Nem magyar jelenség, hanem általános, hogy az írott és a beszélt nyelv viszonya megváltozott, hiszen az utóbbi években, évtizedekben egészen bizonyos, hogy több szöveget hozunk létre, azaz többet írunk, mint korábban. Russell szerint¹ naponta 73 milliárd szöveges üzenetet és 188 milliárd elektronikus levelet ad fel valakinek a földgolyó immár több mint 3 milliárd internetezője. A létrejött szövegek mind számítógéppel kezelhetők, azaz nyelvi elemzések céljából ideálisak. A nyelvek, így a magyar bizonyos írásbeli változásait meglehetősen jól meg lehet figyelni a géppel létrehozott szövegekből összeállított nagyméretű szövegkorpuszok segítségével. Ezek olyan hatalmas szöveggyűjtemények, melyekben nagy eséllyel megjelenik az adott nyelvre jellemző szavak és szószervezetek jelentős része – és a méretek miatt ezeknek a szerkezeteknek az eloszlása is jellemző adatokkal szolgálhat. Hogy mekkora méret esetén lehet megbízható statisztikai állításokat tenni, az nyelvi jelenségenként változó lehet, de hogy mekkorák ezek az ún. gigakorpuszok, arról úgy lehet igazán képet alkotni, ha összehasonlítjuk őket más, ismertebb szövegek méreteivel. A közelmúlt egyik legnagyobb szabású magyarországi korpuszépítő munkájának eredményeképp előállt az 1,2 milliárd szóból álló Pázmány Korpusz². Ha tudjuk, hogy a teljes Biblia 600 ezer szóból áll, Jókai összes műve együtt több mint 6 millió szót tesz ki, a teljes Encyclopaedia Britannicában 55 millió szó van, akkor az 1242 millió szónyi Pázmány Korpusz mérete talán még jelentősebbnek tűnik. Ráadásul a Pázmány Korpusz megkülönbözteti a normatívnak mondható, szerkesztett szövegeket a fórumok meglehetősen szabadon létrehozott szövegeitől. Ezeket az adatokat mutatja az 1. táblázat.

1. táblázat. A világháló mai magyar szövegeiből készült Pázmány Korpusz mérete

<i>Pázmány Korpusz</i>	<i>mondatok száma</i>	<i>főnévi csoportok száma</i>	<i>szavak száma</i>
normatív szövegek	64 339 348	276 213 423	1 183 105 373
nem-sztenderd szövegek	3 505 818	13 867 066	58 985 126
összesen	67 845 166	290 080 489	1 242 090 499

¹ Russell 2015.

² Endrédi 2016; Prószéky–Indig 2016.

Fontos leszögezni tehát, hogy az ebben a korpuszban szereplő anyagoknak túlnyomó része „igazi” szöveg, azaz olyan szöveg, amiről korábban is azt tanították, hogy szöveg, tehát az írott nyelvi normákat betartva szerint készültek. Ezekkel a szövegekkel szemben áll az a másik írott nyelvi világ, amit valójában írott beszélt nyelvnek nevezünk.³ Ennek a szövegvilágnak a vizsgálata önmagában is érdekes, de a legérdekesebb az, ahogy a kétféle írásbeliség közötti interferenciák megjelennek. Az „igazi” írásra való – talán sokak számára meglepő – hatás ma már több nyelvi rétegben is kimutatható, például (erdélyi) iskolások kézírásos dolgozataiban is.⁴ Az írott beszélt nyelvéhez hasonló kommunikáció korábban legfeljebb az iskolai órákon összehajtott papírlapokkal ide-oda való eljuttatásával működő „beszélgetés” volt, ám a mai világ annál lényegesen hatékonyabb létrehozási, közvetítési és válaszadási technológiákkal működik.

Írásbeli anyagaink létrehozása – a gépi eszközök használata következtében – gyakran nem lineárisan, a leírt karakterek időbeli egymásutánjában történik. Korábban ilyesmi legfeljebb hosszabb művek létrehozásakor fordulhatott elő, amikor is ollóval, ragasztóval, esetleg másológép közbeiktatásával keletkeztek a szerkesztett anyagok, viszont kisebb méretű szövegek esetében ez a „szövegelőállítási műfaj” nem létezett. Az új technika lehetőségeinek kihasználása viszont újfajta hibák megjelenésével jár. Ezekről az oktatás meglepően keveset tud, így nem irányítja a figyelmet rájuk, és legfőként nem tud technikákat javasolni az ezekből adódó problémák kiküszöbölésében. Az utólag beszúrt részek sokszor okoznak fölösleges ismétlődést, esetleg kihagyást, illetve egyszerűen rosszul szerkesztett szöveget. Ehhez járul az általánosan ismert sietség, mert szinte mindenki épp az utolsó pillanatban készül el a szöveggel, így átolvasásra nem jut idő, de az emiatt kialakult hanyag írásbeliség nem nyelvtechnológiai kérdés...

Azok az írások, melyek szélesebb olvasóközönségre számíthatnak, korábban viszonylag pontosan követték a normát, hiszen a „hivatalosnak mondható” szövegek – a korrektorok, lektorok munkájának eredményeképpen – mindig a helyesírási szabályoknak és az egyéb írott és íratlan tipográfiai normáknak megfelelő formában juthattak csak el az olvasóhoz. Ma a szövegeknek jelentős része nem megy át semmilyen ellenőrzésen. A magyar nyelvű szövegek készítői – még ha valamilyen helyesírási programot használnak is – sokszor nincsenek tudatában az efféle gépi eszközök korlátainak. Ezek lehetőségeiről és határaitól ugyanis szintén nem esik szó a hazai alap- és középfokú oktatási anyagokban.⁵ Ráadásul, az utóbbi időben nemcsak a professzionális használatra készült szövegeket átolvasni és javítani hivatott lektor és korrektor lett kevesebb, hanem változás az is, hogy a szövegek normatív volta korábban mindig korrelált a hordozó kiadvány külsejének minőségével. Ma már gyak-

³ Bódi 2004a, b.

⁴ Vaida 2015.

⁵ Prószéky 2005.

ran nincs így: a szépen tördeltnek tűnő vagy drága papíron megjelenő szövegek azt sugallhatják – legalábbis a korábbi olvasási szokásokon edződött olvasónak –, hogy a szöveg nyelvi és helyesírásilag is követi a leírt vagy leírtnak gondolt normákat.

A kétféle írott nyelv – tehát a hagyományosan írásos kommunikációra szánt és az írott beszélt nyelv – interferenciája egyre gyakoribb, hiszen a számítógépes világban oly népszerű hozzászólások, fórumok, blogok szövegei is a köz „javára” készülnek, és rengeteg embert érnek el, így szerkesztettségi jellemzőik, nyelvi és helyesírási jegyeik hatása az olvasókra legalább akkora, mint korábban a korrektúrázott szövegeké volt, viszont azzal, hogy ma – mint már jeleztük – az előkészítési fázis rövidebb, az esetek túlnyomó többségében semmilyen ellenőrzés nem előzi meg a publikálásukat.

Érdekes módon nemcsak az írási, hanem az olvasási szokások is különböznek a korábbi időszakokéitól,⁶ aminek több oka is van. Az ugyan igaz, hogy az olvasott szövegek hatása az olvasó íráskészségére éppen annyi, mint korábban, viszont az elolvasott anyagok normától való eltérése – amint fentebb jeleztük – sokszor nehezen meghatározható. Kialakulóban van tehát egy olyan világ, amelyben az interneten megjelenő szövegek gyakori jelenségei egyesek számára egyféle „spontán normának” minősülnek, mivel nem internetes szövegekkel alig-alig találkoznak. Ha például egy nyelvi elem írásformája az általa ismert világban gyakoribb, mint egy másik „lehetőség” forma, akkor bizony van, akinek a számára ez elegendő érv ahhoz, hogy az interneten gyakoribbat utánozza. Így történhetett, hogy egy ideig az internet tanúsága szerint a *csevely* alak gyakoribb volt, mint a *csevej*. A Pázmány Korpusz adatai már jobb arányról, 156 *csevely* és 405 *csevej* alakról számolnak be, és már a weben is „jobb a helyzet”, hiszen a Bing keresőjével 9680, a Google-ével 7680 *csevely* alakot találunk. Viszont ezek a számok még mindig elegendően nagyok ahhoz, hogy a normatívtól eltérő alakok komoly hatással legyenek a felhasználók helyesírási készségére. Úgy tűnik, hogy a *csevej* szót az internetezők kevésbé érzik ma már a *robaj*, *dörej*, *zörej*, *moraj* szavak formai rokonának, sokkal inkább a hasonló kezdetű és magánhangzózavú *csermely* alak hat rájuk. Ugyanígy a *bója* szó is – talán a többek számára ismert *Bólya* vezetéknev *ly*-ja miatt – sokszor jelenik meg a weben *bólya* alakban. Az internetes eszközök által kiírt és ilyenkor perdöntőnek gondolt találati gyakoriságról viszont jó tudni, hogy azok mindig becslések, ráadásul sokszor meglehetősen pontatlan becslések és nem egzakt számok...

Számítógépes adatrögzítésnél sokakban kialakult az a technika, hogy ráhagyatkoznak a gépi eszközök javaslataira, ám ha valaki nem elég figyelmes, így is maradhatnak hibák a szövegben. Ennek következtében a nyelvi eszközök felhasználói világában idővel két alapvető típus alakult ki: az egyik, aki a helyesírási programokat rögtön kikapcsolja, mondván, hogy ő jobban tudja a helyesírást, mint egy számítógépes program. Valójában egy ilyen program tényleg sok mindent nem tud, például

⁶ Vö. Gombos és mtsai 2015

a szavak értelmét, ezért nem tud segíteni olyankor, amikor maga az ember is képes tévedni: az egyik napilap zenekritikai rovatában lehetett olvasni arról, hogy az adott operaénekesnek *nem volt elég erős a fortéja*, de az jelent meg, hogy *nem volt elég erős a fortély*a. Ezeket a jelentéskülönbségen alapuló és a gépi értelmezés számára nehezen kezelhető jelenségeket látva sokan úgy gondolják, hogy legegyszerűbb, ha a helyesírási programokat egyáltalán nem használják. Más felhasználók viszont kontroll nélkül mindent elhisznek, ugyanis mivel a „gép mondta”, ezért számukra megfellebbezhetetlen, hogy így kell írni. A helyesírási programok felhasználóival viszont általában nehéz az interakció, hiszen ezeket a nyelvi eszközöket úgy használják, hogy a nyelvi szoftver készítője a felmerülő problémákról nehezen értesül. (Ez ma az internet egyre erősebb elterjedésével egy kicsit változóban van.) Általában is megfogalmazható: az a probléma, hogy a felhasználók nem ismerik a gépi eszközök nyelvi beállítási lehetőségeit, abból is következik, hogy az iskolában ilyesmit nem tanítanak, illetve hogy a technikaiguru-ismerősöket nem feltétlenül érdekli a nyelvi igényesség. Az eredmény az lesz, hogy a kontroll csökkenése miatt kialakulnak a megszokott normától eltérő írásformák. Ilyenekkel lépten-nyomon találkozni mai magyar szövegekben:

- az idegen szavak mindig kötőjellel toldalékolódnak, ha kell kötőjel oda, ha nem;
- a művek címei egyre többször csupa nagy kezdőbetűs szavakból állnak;
- a dátumok írásmódja mindenféle más nyelvekben használt normákat próbál követni;
- a programok külföldről érkező gyári beállításából adódó automatikus betű- és szócserek – olykor torz – nyelvi eredményeit feltétel nélkül elfogadják a felhasználók,

és még sorolhatnánk. Ráadásul ezek a minták gyorsan másolódnak, hatékonyan terjednek. Helyesírás-tanításunk ezzel nem tart lépést. Azt kellene ugyanis elmondani, hogy egy adott szoftvereszközt mi módon lehet arra rávenni, hogy segítsen abban az esetben például, amikor a 2016. Október nagybetűs hónapneve láttán a hagyományos gondolkodás a „Nem nagybetűvel írjuk!” (egyébként jogos) felszólítást gondolja segítségnek. Pedig itt a megoldás például a hazánkban leggyakrabban használt szövegszerkesztő program megfelelő ismerete lenne, amint ezt több mint tíz éve magam is megfogalmaztam: itt „a hibát ugyanis – legalábbis az első időkben – nem a gépelő követi el, merthogy ő minden bizonnyal tudja, hogy a hónapok neve kisbetűvel írandó. Ezzel szemben az említett programban van egy – kikapcsolható – automatikus betűcserét végző modul, mely minden mondat elejét a gépelő megkérdezése nélkül nagybetűsíti. [...] Ezt a modult nem a magyar nyelvhelyességi programok készítői dolgozták ki, így aztán nem csoda, ha nem nyelvi alapon dönt a mondatkezdő betűkről, hanem minden pontot mondatvégi jelnek gondolván, nagybetűsít mindent, ami pont után áll. Így tesz tehát ez a modul a dátumokban szereplő

évszámok után, jóllehet ott nincs is szó mondatkezdetről. Az automatikus betűjavítás ismeretének hiánya tehát oda vezet, hogy hiába szólunk a nagybetűs hónapnevekért, a felhasználók mindig kisbetűvel írják ezeket, de a program a hátuk mögött átalakítja a szöveget, és a nyomtatásban már ott virítanak a senki által le nem írt nagybetűk. Ennek az opciónak a kikapcsolása a tetejében nem is a nyelvhelyességi programrészben történik, így aki esetleg keresné ezt a lehetőséget, az sem biztos, hogy könnyen rájönne, és gyorsan megtalálná a »Mondatok első betűje« opciót. Természetesen a helyzet javulna, ha ez a mondatkezdet-nagybetűsítési lehetőség mindenkinél állandóan ki lenne kapcsolva, ehhez viszont nem elég a hagyományos nyelvművelői felszólítás. Összefoglalásul elmondhatjuk: a nagybetűs hónapnevek elszaporodásának oka az automatikus nagybetűsítő modul ismeretének hiánya. Mivel a nagybetűs hónapnevek a fent említett okokból egyre nagyobb számban jelennek meg a számítógéppel készített dokumentumokban, hatása a helyesírási készségre, különösen a fiatalokéra igen veszélyes lehet. Egy idő után már nem a gép, hanem a gépelő használja a nagybetűt, arra gondolva, hogy szinte mindig így látja a mások által írt szövegekben is.”⁷

Mivel a legfontosabb szöveglétrehozó eszközök, a szövegszerkesztők és a kiadványszerkesztő programok leggyakrabban nagy nemzetközi szoftverhatalmak közreműködésével jutottak az országba, ezek döntései a 20. század végén jobban befolyásolták a magyar írásbeliséget, mint maga – az indulásakor elsősorban épp a magyar nyelv ügyei miatt létrehozott – Magyar Tudományos Akadémia.⁸ Az akadémiai intézményrendszer mind a mai napig legfeljebb statikus nyelvhelyességi szoftvereszközök – szólisták, helyesírási szótárak, tanácsadó eszközök – kialakításában vesz részt, nem pedig a szöveget az emberrel együtt „olvasó” dinamikus programokéban. Öröm viszont, hogy az MTA létrehozott egy internetes helyesírási tanácsadó portált,⁹ ahol egyes szavak írásmódjáról magyarázattal együtt tájékozódhat a gépi eszközök használója. Ám a magyar nyelvű szövegeket nem feltétlenül az egyes szavak sorozataiként kell felfognunk. Ráadásul az írásnak sem a helyesírás az egyetlen jellemzője.

Egy mondattani újdonság nyilván hosszabb idő alatt alakul ki, mint egy lexikális változás, így nehezebben „megfogható”, ám kimondottan a szintaktikai szerkezeteknek az elektronikus kommunikáció hatására esetleg létrejött változásairól tudomásunk szerint nem jelent meg nyelvészeti tanulmány, így ezzel még tartoznak a 21. század elejének magyar nyelvészeti kutatásai. Ha nem is a szintaxis területéről valók, de az egyszerű szószinten túlmutatnak bizonyos nyelvi változások, melyek kialakulásában a számítógépes írásbeli kultúra is szerepet játszott. Például ilyen a jelentésváltozás következtében megváltozó diskurzusfunkció, például a *mellesleg*

⁷ Prószték 2005.

⁸ Prószték 2016.

⁹ Lásd <http://helyesiras.mta.hu>

szót tartalmazó szerkezetek esetében, ahol megjelent egy új, a szó ellenkező előjellel való – *nem mellesleg* alakú – használatából eredeztethető értelmezés. Dér Csilla¹⁰ az internethasználóktól hoz példákat arra, hogy ma már nemcsak azt jelezhetjük ezzel a szóval, hogy „eltérünk a tárgytól, de azt is, hogy egyáltalán nem térünk el, hanem egy, a diskurzus szempontjából lényeges, fontos információt, szempontot fogunk megosztani”. A mai magyar nyelv nehezen megfogható grammatikai változásait egyébként legtöbbször nem lehet egyértelműen a számítógépre vagy az elektronikus kommunikáció hatásaira fogni, ám kétségtelen, hogy – mint az előző példa is mutatja – ezek az eszközök az új nyelvi jelenségek elterjedésében komoly katalizátori szerepet vállalnak.

Korábban egy-egy újnak látszó nyelvi jelenség csak a szájhagyomány, később a nyomtatott sajtó, majd a rádió vagy a televízió segítségével jutott el az anyanyelvi beszélőkhöz, a mai kommunikációs eszközök viszont azonnal tudják segíteni az új jelenség elterjedését. Ez akkor is igaz, ha egy-egy jelenség nem feltétlenül az elektronikus kommunikáció segítségével alakult ki, mint például a korábban nem létező *be-* igekötős igék elterjedése és más új szóképzési formák.¹¹ Érdemes nyomatékoslítani, hogy míg a jelen tanulmány olvasói között valószínűleg kisebb, a teljes magyar lakosság körében már 50% körüli az elektronikus kommunikáció új nyelvi fordulatainak terjesztésében élenjáró Facebookot használók száma,¹² az internethasználat pedig tíz év alatt 21%-ról 72%-ra nőtt,¹³ a Gemius szerint¹⁴ pedig a magyar internethasználók 86%-a napi szinten használja az internetet. Tehát egyre nagyobb eséllyel és minden korábbinál nagyobb hatékonysággal tud egy-egy új nyelvi fordulat elterjedni, anélkül hogy az ilyenekre rosszállóan tekintők ez idő alatt véleményt tudnának formálni ezeknek a normatív nyelvhasználatról való becsült távolságáról.

3. HOGYAN VÁLTOZOTT A MAGYAR NYELVKÖZÖSSÉG BELSŐ KOMMUNIKÁCIÓS KULTÚRÁJA A SZÁMÍTÓGÉP ÉS AZ ELEKTRONIKUS KOMMUNIKÁCIÓ HATÁSÁRA?

A magyar nyelvközösség belső kommunikációs kultúrája, amint más nyelveké is, korábban kizárólag a beszélt, majd a beszélt és az írott nyelvvel kapcsolatban volt értelmezve. Az alfejezetünk címében szereplő *számítógép és az elektronikus kommunikáció* két egymástól nem független, ám különböző nyelvi hatásokat kiváltó terminus. Már az informatikai eszközök megjelenésének kezdetétől, tehát az ötvenes-hatvanas

¹⁰ Dér 2005.

¹¹ Ladányi 2008.

¹² HVG.hu 2014

¹³ KSH.hu 2014

¹⁴ Gemius 2014.

évektől kezdve a számítógép a magyar társadalom egyes tagjaiban is mint a modernség és a vele asszociálható „elgépiesedés” megtestesítője jelent meg. Hosszú időn át viszont az átlagember gépek által létrehozott kimenetekkel nem találkozhatott, így csak a titokzatosan ható „elektronikus agy” fogalma maradt a számára. Maga ez a túlzó, egyben meglehetősen félrevezető fogalom az újságírók kedvenc fordulatává vált az elmúlt évtizedekben, ám kialakulása még az első számítógépek feltűnésével egyidős.¹⁵ Amikor megjelentek az ún. sornymatatókkal készült első számítógépes nyomtatású anyagok (elsősorban számlalevelek, kimutatások), elterjedt a rémhír, hogy a számítógép kizárólag nagybetűs szövegeket tud írni. Ennek kapcsán többen is tudni vélték, hogy a magyar nyelv írásában oly fontos ékezetes betűknek egyszer s mindenkorra befelezgett. Ez a veszély halványult, amikor megjelent az a kódlap (ISO-8859-1), mely az angoltól (és a latintól) eltérő nyelvek karakterkészletét, speciális ékezetes betűit volt hivatva kezelni. Igaz, a német vagy a francia betűkészlet előbb került használatba, mint a magyar, de ekkor már léteztek legalább ékezetes betűk. A nyelvvel foglalkozók számítógéptől való félelme ugyan kisebb lett, de azért tovább élt. Sokan emlékezhetnek még ennek a kornak a már ékezetes, de kalapos vagy hullámos diakritikummal kialakított *o* betűire, melyek az *ő* szerepét látták el a géppel előállított magyar szövegekben. Végül az ezredforduló táján nemcsak bizonyos ékezetes betűk, hanem a magyar nyelv minden betűje a helyére került (ISO/IEC 8859-2:1999), és ettől kezdve a számítógép nyelvre való hatásának ez a vetülete eltűnt a magyar nyelvért aggódók világából (bár bizonyos elektronikus technológiák mind a mai napig nem használják ezt: gondoljunk például a ma már kevésbé használt, de létező teletext-szolgáltatásra, vagy a nevünk ékezet nélküli bevitelét kérő egyes nemzetközi banki szolgáltatásokra).

Korábban már jeleztük, hogy az informatikának a társadalmi kapcsolatokat leginkább befolyásoló eszköze ma az írott beszélt nyelv. Az egészen hivatalos kommunikációban még mindig létező papíralapú levelezés, illetve az ennek megfelelő elektronikus levelek világa mellett ez az írásforma az, amelyik „nyomot hagy”, ami összegyűjthető és gépekkel elemezhető. A beszélt kommunikáció, azaz a hangzó anyagok esetében is egyre több már a számítógéppel tárolt (sőt, a mindezt kiegészítő képi, illetve video-) anyag, ugyanis az adatrögzítési technikák ezt ma már szinte korlát nélkül lehetővé teszik. Azonban az ezeket kezelő és az ezekre épülő interkulturális gépi támogatás relatíve még mindig ritka. A beszélt nyelv speciális karakterekkel történő írásos rögzítésével foglalkozó kutatók anyagaikat további számítógépes nyelvelemzés céljaira készítik fel, amikből a beszélt nyelv, illetve az őket kísérő diskurzushelyzetek eddig talán nem ismert törvényszerűségeit azonosíthatjuk be: ilyen speciális magyar nyelvi adatbázis például a BUSZI, azaz a budapesti szociológiai interjúk megfelelő kódokkal átírt anyaga.¹⁶

¹⁵ Nebraska State Journal, 1944.

¹⁶ Lásd Váradi 2003.

A beszélt kommunikáció eszközeinek, például a telefonnak a használata is jelentősen változott az elmúlt évtizedekben, hiszen olyan kommunikációs helyzetek alakulhattak ki, melyek korábban egyáltalán nem voltak ismertek. Ezek egyike a multimodalitás: egy telefonhívás lehet például valódi, tehát hangzó telefonhívás, vagy Viber, WhatsApp, Skype és más hasonló, internetalapú (ún. VoIP) alkalmazásokkal történő hívás, de lehet videohívás is. Ezeket az alapvetően a hangkommunikációból kiinduló eszközöket bármikor felválthatják vagy párhuzamosan kiegészíthetik írásbeli, képi és más párhuzamos kommunikációs csatornák: áttérhetünk telefonos beszélgetésből adatkommunikációra, pl. sms-re, de küldhetünk fotókat, videókat, bekapcsolhatjuk telefonunk kameráját, és egyre többféle új, kommunikációs szempontból eddig teljesen elemezetlen helyzeteket teremthetünk. Ez nyilván nemcsak a magyar nyelvre igaz, de az esetleges változások magyarországi környezetben, magyar–magyar kommunikációban elsősorban a magyar nyelvközösség belső kommunikációs kultúrájában történő változásokkal mérhetőek. Ezeknek a nyelvhasználatot körülvevő új kommunikációs helyzeteknek a magyar nyelvre való bármilyen hatására vonatkozó nyelvészeti (tehát nem szociológiai) kutatásról nincs tudomásunk.

A magyar nyelvközösség belső kommunikációs kultúrája azoknak a szituációknak az elemzésével írható le, amikor magyar ember magyar emberrel, szóban vagy írásban kapcsolatba lép. Mivel, mint jeleztük, az előzőről jóval kevesebb még ma is az objektív adat, az írásos kommunikációra koncentrálnak a hazai kutatás. Az írott világban viszont egyre inkább meg kell különböztetnünk a tényleges írásos kommunikációs helyzeteket és a nem interaktív kommunikációra szánt írott szövegeket. Ez utóbbiak többé-kevésbé normatívak még ma is, bár az erre szolgáló lektorálás mint nyelvi tevékenység egyre több helyen a háttérbe szorul.

Bizonyos – leírást, megörökítést nem igénylő – gondolatok korábban elsősorban élőszóban adódtak tovább, a mai gyakorlat viszont az, hogy ezeket általában azonnal írásbeli formába – elektronikus levélbe, sms-üzenetbe, kommentekbe, hozzászólásokba – konvertáljuk, és ezt a számítógép segítségével továbbítjuk. Ennek az az oka, hogy egyre több ember számára ott van a közelben valamilyen eszköz, amely erre képes. Amit tehát korábban személyesen elmondtunk, azt most gyakran leírjuk; ráadásul, amit manapság leírunk, az minimális mértékben készül kézírással. Tehát gépelünk, méghozzá az is, aki nem tud gépelni, és az is, aki tud, továbbá az is, aki nem tud helyesen írni, és sorolhatnánk... A kérdés általános nyelvészeti, illetve társasnyelvészeti vonatkozásaival hazánkban először Horányi, majd az elmúlt évtizedben Bódi Zoltán foglalkozott.¹⁷ Napjainkban elsősorban szociolingvisztikai szempontból szokás elemezni a digitális kommunikáció nyelvi hatásait: Veszelszki Ágnes¹⁸ elsősorban a szókincs változására (idegen nyelvi és informatikai hatás, új szavak és kollokációk, töltelékszavak, szleng), a szintaktikai hatásokra (karakter-

¹⁷ Horányi 1997; Bódi 2004a, b.

¹⁸ Veszelszki 2011.

szám-csökkentő technikák, elszemélytelenedő grammatikai szerkezetek, a beszélt nyelvből ismert témaismétlő szerkezet) és a formai változásokra (fonetikus írásmód, a kis- és nagybetűk használata, központozás, illetve ennek hiánya) koncentrálnak, újabbban pedig az érzelm kifejezés digitális kommunikációban megjelenő új módjaira.¹⁹

Az írásbeli kommunikációs szituációk felgyorsulása miatt a korábban csak levelezésben bonyolított kapcsolatépítés, ügyintézés vagy egyszerűen csak tájékoztatás helyett megjelenő írott beszédben „az internetező ímélezés, csetelés, fórumozás közben biztonságban érzi magát; saját csoportjában van, saját nyelvváltozatát beszéli. [...] A magyar internethasználók többsége fiatal, képzett, idegennyelv-ismerettel rendelkező értelmiségi alkalmazott, vezető, vállalkozó vagy diák. Többségüket a felmérések szerint nem zavarja az »idegen nyelvi dominancia« az interneten, nem akad fön­n az idegen szavakon – érti őket.”²⁰ Vagyis kialakult egy olyan nyelvhasználati típus, melyben egyrészt a lazaság jeleként megjelenő emotikonok és a sokszor szándékos pongyola fogalmazásmód egyszerre van jelen az idegen (javarészt amerikai eredetű) kifejezések használatával, másrészt minimalizálódott a különbség a belső és a külső kommunikációs kultúra között. Azok számára, akik idegenkednek attól, hogy az elektronikus eszközök megjelenésével kialakult rétegnyelvet az általa betöltött funkcióban elfogadják, érzelmeiket sokszor a fent említett módon a magyar szövegekbe bekerülő idegen kifejezések magyarításának igényével próbálják kifejezni.

4. HOGYAN VÁLTOZOTT A MAGYAR NYELVKÖZÖSSÉG KOMMUNIKÁCIÓS KULTÚRÁJA INTERKULTURÁLIS TEKINTETBEN („KIFELE”) A SZÁMÍTÓGÉP ÉS AZ ELEKTRONIKUS KOMMUNIKÁCIÓ HATÁSÁRA?

A külső kommunikációs kultúra változása egyrészt hasonló a belső kommunikációs kultúra változásaihoz, másrészt a „kifelé” történő kommunikációban jelennek meg azok a kommunikációs hatások, amiknek egy része bekerül majd idővel egy szélesebb kör „belső” kommunikációs szokásai közé. Valójában ez a jelenség számítógép és elektronikus kommunikáció nélkül is jól ismert (pl. divatszavak kölcsönzése, idegen fordulatok beépülése a nyelvbe), ám az említett technológiák egyrészt felgyorsítják ezt a hatást, másrészt olyan fizikai távolságokat képesek áthidalni, melyeket a másfajta kommunikáció sokkal lassabb tudna. Ez a sebességnövekedés olyan külső hatások megjelenését is magával vonja, amelyekhez a korábbi időkben hosszú időszak kellett. Például korábban az areális nyelvi hatások csak a lokális földrajzi környezetben jöhettek létre. Ma viszont „távrolról” is nagy hatással lehet egy-egy jelenség például más nyelvek szókincsének változására. Az internet segítségével

¹⁹ Veszelszki 2015.

²⁰ Zsádon 2005.

mindannyian valamilyen érdekes értelemben „szomszédokká” váltunk, így könyvebben hatunk egymás nyelvi megnyilvánulásainak nemcsak a tartalmára, de a formájára is. Például egy-két évtizede csak személyesen találkozhattunk egy az angol nyelvet tőlünk eltérő módon nem tudó más országbeli kollégával, így az ő „angolrombolása” és a mienk nemigen találkozhatott, ezért egy ilyen találkozás nem lehetett az említett világnyelvre semmiféle hatással. Ma viszont – mi, különböző nem angol anyanyelvűek – „együtt” írjuk át az említett angol nyelv használatát, hiszen az internet erre lehetőséget ad: ha a magyar egy másik nem angol anyanyelvűvel együtt ír egy cikket, és azonnal felteszi a világhálóra, akkor akik ezt a szöveget az elektronikus média segítségével olvassák, nem feltétlenül fogják tudni, hogy a szerzők melyik nem igazán angolos fordulata melyik más nyelvből származik, de esetleg követik a mi fordulatainkat, mert ők sem angol anyanyelvűek. Így a különféle nyelvközösségek kommunikációs kultúrájának változása interkulturális tekintetben elsősorban nem is az anyanyelv – esetünkben a magyar –, hanem a főbb világnyelvek, azon belül is az angol változásával mérhető.

Egy másik érdekes külső hatás a nyelvek közötti váltásban segítő elektronikus eszközök hatása a magyar nyelvre, ami leegyszerűsítve a gépi fordítást végző programokat jelenti. A szótárprogramok felhasználója ugyanis maga az ember, tehát ha nem is beszél jól valaki egy nyelvet, a szótárprogram ezen változtathat, sőt javíthat. A fordítóeszközök azonban maguk állítanak elő célnyelvi(nek látszó) megnyilvánulásokat, amit a felhasználók jelentős része úgy használ fel, ahogy kapja őket. Ennek az az oka, hogy azok a felhasználók, akiknek nincs annyi célnyelvi ismeretük se, hogy a program által előállított szöveget kit tudják javítani, azok sokkal erősebben hisznek a számítógépben, mint azok, akik az adott célnyelvet legalább valamilyen szinten beszélik. Egyébként ez a célnyelv magyar környezetben legfőként az angol, viszont ennek olyan következményei is vannak, hogy a gépi megoldások angol nyelvi kimenetét megítélni képes felhasználók – általánosítva az általuk ismert fordítóprogramok kimenetéről alkotott nyelvi ítéletüket – más nyelvekre is kiterjesztik ezt. Így sokaknak eszükbe sem jut, hogy a gépi megoldások olyan esetben segíthetnek, amikor egy hozzávetőleges nyelvi tartalom és nem a tökéletes fordítás elérése a cél. Ha például egy albán nyelvű weboldalon kell gyorsan tájékozódni, az erre fordítható idő és energia nincs arányban egy albán nyelvű fordító esetleges bevonásával. Ha pedig arra gondolunk, hogy az albán nyelv sokak számára valóban nem érthető, az Eurobarometer 2012-es kimutatásai alapján (vö. 1. ábra) megkövülttatható, hogy a magyar lakosság jelentős részének az angol is ilyen.

Az idegennyelv-tudásról szóló európai felmérések Magyarországot hosszú ideje ugyanis az EU sereghajtójaként mutatják: 2005-ben és 2012-ben is mi voltunk az idegen nyelveket legkevésbé tudó ország az unióban.²¹ Így – megfelelő felkészítés után – lehetne mód a magyar nyelvközösség egyes olyan szegmen-

²¹ European Commission 2005, 2012

seinek az interkulturális kommunikáció világába való bevonására, akik korábban – épp nyelvtudásuk hiánya miatt – ebből teljességgel kimaradtak. Hogy egy konkrét példát említsünk: ha valamilyen okból a mezőgazdasági szaknyelvre fókuszáló gépi fordító megoldások fejlesztési támogatást kapnának, akkor az „átlagos” minőségű fordítóprogramok teljesítményét lényegesen meghaladó mezőgazdaságiszöveg-fordításhoz juthatnának azok a magyar gazdák, akik – minden ez irányú igyekezet ellenére – nagy valószínűséggel nem olvassák az EU megfelelő oldalain megjelenő idegen (elsősorban angol) nyelvű híreket. Annyi információ egy talán pontatlan, de gyors és ingyenes gépi fordítás-szolgáltatásban viszont már lehet számukra, hogy a fontosnak ítélt részekről akár szakemberek vagy professzionális fordítók bevonásával tudjanak immár pontosan tájékozódni. Amíg ilyen gépi lehetőség nincs, az ott megjelenő információk számukra nem léteznek, csak azok, amiket bármilyen okból valamely magyar minisztérium, hatóság vagy szervezet ebből magyar nyelven közvetít felénk. Szintén az Eurobarometer fent jelzett adataira (és bárki személyes tapasztalatára) építve mondhatjuk, hogy a holland vagy a dán gazdák nincsenek hasonló helyzetben. A magyar nyelvközösség kommunikációs kultúrája még ha változott is az elmúlt időszakban interkulturális tekintetben a számítógép és az elektronikus kommunikáció hatására, egyes más országoktól való lemaradásunkat az új technológia megjelenésével sem tudtuk csökkenteni.

Egyre inkább úgy tűnik, hogy a magyar nyelvközösségnek az interkulturális kommunikáció megváltozása tekintetében nagy esélye a számítógép és az elektronikus kommunikáció megjelenése. Ha történetileg röviden áttekintjük, hogy mi okozza azt, ami miatt a többször említett Eurobarometer listájának hosszú évek óta a végén van Magyarország, onnan lehet elindulni, hogy egy soknyelvű, multikulturális országból Trianon hatására létrejött egy – kis túlzással minden ismert nemzetiséggel együtt is – egynyelvű állam. Az interkulturális kommunikációhoz szokott területek mind Magyarország határán kívül maradtak. A német és francia nyelvtudással rendelkező réteg lélekszáma a második világháború utánra lecsökkent, a szocializmus idején bevezetett orosznyelv-tanítás pedig nem hozta meg az anyanyelvtől különböző második nyelv segítségével spontán kialakuló „interkulturalitás” érzetét. Ennek nyilván volt politikai oka is, de a magyar nyelv szerkezetét tekintve is jelentősen eltért az orosztól, míg a kelet-európai blokk más, szláv nyelvet beszélő államainak esetében az orosz nyelv megtanulásának ilyen akadálya nem volt. Ráadásul az ország politikai okokból az ötvenes-hatvanas-hetvenes években meglehetősen zártnak bizonyult, hiszen kevesek hagyhatták el, de relatíve kevesek is jöttek be, így a lakosság nagy része számára nem alakulhatott ki az interkulturális kommunikáció terepe. Nagy lehetőség lett volna a filmvilág, illetve különösen a televíziózás kapcsán megjelenő interkulturális helyzetek nyelvi feldolgozása, ám egy akkor lelkesen ünnepezt, de e szempontból szerencsésnek semmiképp sem mondható döntés értelmében minden film szinkronizálva érkezett a gyakorlatilag egynyelvű és egykultúrájú magyarsághoz. Így jutottunk el a mostani helyzetig, ahol a számítógép és az elektro-

kább kölcsönhatásban fog élni más nyelvet beszélőkkel, azok országaival és regionális szervezeteivel”. Az elmúlt években egyre több kísérlet történt a fordítórendszerek kommunikációs eszközökbe való beépítésére (Facebook, Twitter, Skype). Felmerül a kérdés, hogy meglevő elektronikus kapcsolataink tudnak-e változni az új eszközök hatására? Ha ugyanis egy kapcsolat már létrejött, meg kellett lennie valamilyen nyelvi lehetőségnek, melynek segítségével az interkulturális kapcsolat létrejött. Ha viszont ilyen kapcsolat eddig még nem alakult ki, valóban reális segítség-e, hogy új barátaimat a gépi fordítás segítségével lehet „beszerezni”? Nem jelent-e áthidalhatatlan problémát a gyakori félreértések okozta kommunikációs helyzet kezelése? Magyarul: a nyelvek közötti átjárást, és ezáltal a külső kommunikációt segítő gépi eszközök az interperszonális kapcsolatokban jelenleg meglehetősen keveset tudnak segíteni, mert az ilyen kapcsolatok vagy már léteznek, vagy nem jönnek létre. A gépi nyelvi eszközök elsősorban a korábban létrehozott, leírt tartalmak megértésében játszanak fontos szerepet, a „valódi” interkulturális kommunikációban kevésbé.

IRODALOM

- Bódi Zoltán 2004a. *A világháló nyelve (Internetezők és internetes nyelvhasználat a magyar társadalomban)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bódi Zoltán 2004b. Az írás és a beszéd viszonya az internetes interakcióban. *Magyar Nyelvőr* 128 (3): 286–294.
- Dér Csilla Ilona 2005. *Grammatikalizációs folyamatok a magyar nyelvben – elméleti kérdések és esettanulmányok*. PhD-disszertáció. Budapest: ELTE BTK.
- Endrédi István 2016. *Nyelvtechnológiai algoritmusok korpuszok automatikus építéséhez és pontosabb feldolgozásukhoz*. PhD-disszertáció. Budapest: PPKE ITK
- European Commission 2005. Europeans And Languages. *Special Eurobarometer 237-Wave 63.4*. Directorate General Press and Communication, European Commission. [http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_237.en.pdf]
- European Commission 2012. Europeans And Their Languages. *Special Eurobarometer 386 / Wave EB77.1 Special Eurobarometer*. Directorate-General for Communication, European Commission. [http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_237.en.pdf]
- Gemius 2014. *Q3 gyorsjelentés A hazai internetfelhasználókról*. [<http://www.gemius.hu/all-reader-news/q3-gyorsjelentés-a-hazai-internetfelhasznalokrol.html>]
- Gombos Péter – Hevérné Kanyó Andrea – Kiss Gábor 2015. A netgeneráció olvasási attitűdje. 14–18 évesek véleménye könyvekről, olvasásról, irodalomról – egy felmérés tanulságai. *Új Pedagógiai Szemle* 215 (1–2): 52–66.
- Horányi Özséb 1997. Az információs társadalom koncepciójától az információ kultúrája felé. *Európai Szemmel* (1): 12–27.
- HVG.hu 2014. *Sokminden kiderült a magyar Facebook-használókról*. [http://hvg.hu/tudomany/20140227_sokminden_kiderult_magyar_facebookozok]
- KSH.hu 2014. *Rendszeres internethasználók aránya (2004–2015)*. [https://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tin00091.html]

- Ladányi Mária 2008. *Produktivitás és analógia a szóképzésben. Elvek és esetek*. Budapest: Tinta Könyvkiadó
- Nebraska State Journal 1944. *Electronic brain answer to robots*. Nebraska State Journal, Nov. 5, 1944 [http://search.ancestry.com/cgi-bin/sse.dll?db=NEWS-NE-TH_NE_ST_JO&gss=sfs28_ms_db&new=1&rank=1&msT=1&MS_AdvCB=1&gskw=%22electronic%20brain%22&gskw_x=1&MSAV=2&uidh=000]
- Prószéky Gábor 2005. *A nyelvtechnológia (és) alkalmazásai*. Budapest: Aranykönyv Kiadó.
- Prószéky Gábor 2016. A szoftverhatalmak hatása írásbeli szokásainkra. In Klippel Rita – Tóth Eszter (szerk.): *A hatalom jelei, képei és terei*. Szeged: SZEK JGYF Kiadó.
- Prószéky Gábor – Indig Balázs 2016. Magyar szövegek pszicholingvisztikai indíttatású elemzése számítógéppel. *Alkalmazott Nyelvtudomány XV* (1–2): 29–44.
- Russell, Daniel 2015. *We Just Don't Speak Anymore. But We're "Talking" More Than Ever*. [http://http://attentiv.com/we-dont-speak/]
- Simon Viktória 2014. Modern kódkeveredés: az internetes nyelvhasználat hatásai fiatalok írásbeli fogalmazásaiban. *Anyanyelv-pedagógia VII*. 1. [http://www.anyanyelvpedagogia.hu/cikkek.php?id=497]
- Szépe György 1997. Az Internet korszak nyelvészete. *Modern Nyelvoktatás 3* (1–2): 76–89.
- Vaida Emese Ibolya 2015. *A digitális kommunikációs eszközök hatása az erdélyi magyar tizenévesek nyelvhasználatára*. OTDK-dolgozat. Budapest: PPKE BTK.
- Váradai Tamás 2003: A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú. In Kiefer Ferenc (szerk.) *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 339–360.
- Veszelszki Ágnes 2011. *Az infokommunikációs technológia hatása a nyelvre*. PhD-disszertáció. Budapest: ELTE BTK.
- Veszelszki Ágnes 2015. Érzelemkifejezési módok a digitális kommunikációban: emotikonok és reakciógifek. *Magyar Nyelvőr* (1): 74–85
- Zsádon Béla 2005. Terjed az internet, romlik a nyelv *Antenna Magazin 2*. [http://zsadon.hu/kezirat/netnyelv.htm]